

Bente Gullveig Alver:

‘Veilederen i spenningsfeltet mellom å *ha* og å *ta* ansvar’

Det er utfordrende, at snakke om veilederrolle og veilederansvar på tværs af individer, fag og institutioner. Opfatningerne af det at være veileder – og kandidaternes forventninger til en veileder – er svært forskjellige. Det kan ha mange årsager: Veilederrollen er mere eller mindre prestigefylt, meget personlig, og den taler sit tause sprog om relationer, samspill og evne til kommunikation.

Men forskjellen i opfatninger af veilederrollen kan også skyldes de varierende oplæg for doktorgrader. Veilederrollen og veilederansvaret kan fortone sig anderledes, om nu doktorarbejdet er en del af et større forskningsprojekt med flere doktorander og med både projektleder og veileder, med en struktur baseret på artikler, som publiceres på vejen mod forsvaret, eller det er et mere alenestående og monografisk arbejde, hvor doktoranden har en hovedveileder og til og med kan være sin egen projektleder.

Jeg skal ikke stå her og gøre mig klog på hele dette kompliserede felt. Det jeg siger, er med baggrund i mine egne universitetserfaringer, særlig ved UiB, og ud fra doktorarbejdet som monografi. Jeg vil trække frem nogle få punkter, som jeg i min arbejdsdag har set som problematiske. Jeg skal først vende lidt på Ragnvald Kallebergs *tittel Bør veiledere også ha ansvar for forskningsetiske utfordringer?* Og jeg spørger:

Hvorfor skulle vejledere ikke ha ansvar for at forholde sig til sine doktoranders forskningsetiske udfordringer?

Et andet punkt, jeg vil belyse, hvis der bliver tid, er om vore forskningsetiske retningslinjer og forskningsetiske udvalg kan virke som sovepude i den enkelte forskers forskningsetiske refleksion?

Doktorgradsreglementet siger meget lidt *eksplicit* om vejleders ansvar. Der kan være lidt forskel fra institution til institution – der er bl.a. nogle universiteter og højskoler som er kommet lidt længere end UiB med at følge de anbefalingerne om reglementsændringer, som er givet af Universitets- og høyskolerådet. Men jeg tillader mig, at ta udgangspunkt i mit eget universitets gældende doktorgradsreglement.

Doktorgradsreglementet ved UiB:

Paragrafer om veiledning – og om etikk og forskningsetikk

§ 4.3 Veiledning

«Arbeidet med doktoravhandlingen skal foregå under individuell veiledning, og doktorgradskandidaten skal ha jevnlig kontakt med sine veiledere og skal inngå i et aktivt forskningsmiljø. Doktorgradskandidaten skal ha anledning til å få sitt avhandlingsarbeid drøftet i seminar.»

§ 4.2 Opplæringsdelen

«Opplæringsdelen skal også inneholde vitenskapsteori og etikk.»

§ 5.2 Tvungen avslutning

«Fakultetet kan beslutte tvungen avslutning før avtalt tid (...) hvis ett eller flere forhold foreligger.»

Så nevnes en rekke forhold, deriblant:

«Brudd på de forskningsetiske retningslinjer som gjelder for forskningsområdet.»

§ 6.1 Nivå og form

«Arbeidet skal være et selvstendig vitenskapelig arbeid av internasjonal standard og på et høyt faglig nivå når det gjelder problemformuleringer, begrepsmessig presisering, metodisk, teoretisk og empirisk grunnlag, dokumentasjon og fremstillingsform.»

I reglementet får vi at vide, at doktoranden har krav på, at vejledningen skal foregå regelmæssigt, og på at få diskuteret sit arbejde i forskermiljøet eller i forskergruppen. Der står under oplæringsdelen eksplicit, at den skal indeholde videnskabsteori og etik. – Det kan jo være alt fra en dobbelttime til et længere kursus. Når det gælder forskningsetikken ifølge reglementet, så er det med den som med husarbejdet: det bliver synlig først, når det ikke bliver gjort! Forskningsetikken nævnes kun som ét af de forhold, som kan være årsag til at fakultetet bryder kontrakten med kandidaten. Under headingen *Tvungen afslutning* står der, at kontraktforholdet kan afsluttes, hvis kandidaten forsynder sig mod de forskningsetiske retningslinjer. Vi ser altså, at forskningsetikken så vidt er inde på linjerne i reglementet. Men ligger vejlederansvaret for forskningsetikken så *mellem* linjerne?

Under et punkt, *Nivå og form*, siges der, at afhandlingen skal være et selvstændigt videnskabeligt arbejde af international standard og på et højt fagligt niveau, når det gælder:

Problemformuleringer

Begrepsmæssig præcisering

Metodisk, teoretisk og empirisk grundlag

Dokumentation og fremstillingsform

Det må være en selvfølge, at forskningsetisk refleksion er knyttet op mod alle disse vigtige punkter og er knyttet til hele forskningsprocessen fra begyndelse til slut. Jeg mener derfor også, at forskningsetikken er et klart ansvarsområde både for vejleder og for doktorand. Men hvorfor siges det ikke eksplicit? Hvorfor beskrives ikke ansvaret bedre? Vejleder er institutionernes repræsentant og garantist. Ønsker institutionerne egentlig at fri sig for ansvar?

Vi har i de senere år fået gode tilbud i undervisning om forskningsetik på doktorgradsniveau. Og jeg har hørt vejledere sige, at når dette tilbud er der, så må det være doktorandernes eget ansvar at benytte sig af det. Det mener jeg også, det er. Men det, at bruge den mere generelle kunnskab om etik og forskningsetik, som kandidaterne lærer i forskeruddannelsen på *eget* doktorgradsarbejde, det kan være så udfordrende og så tilpas vanskeligt, at det ville være lige så vigtigt at diskutere som metodiske og teoretiske tilnærmelser. Det er en vigtig del af den diskussion, som netop skal sikre et højt fagligt niveau. Hvem skulle være nærmere til den diskussion end vejleder, som har anledning til at følge sin doktorand på nært hold og helt til døren? Det er også sandsynligt, at en senior med mere forskererfaring end kandidaten, ser faldgruber, som kandidaten ikke ser.

Men her, i dette samspil mellem vejleders ansvar og doktorandens ansvar – og integritet – lever vi med et paradoks i forholdet mellem vejleder og kandidat. Forskningsetikken har som bekendt sin basis i vitenskapelig almen moral. Som man vil se på NESHS retningslinjer, viser de til forskellige typer normer – og omfatter både *ufravigelige krav* og *vigtige hensyn*. De ufravigelige krav er de nemmeste at forholde sig til. Dem må forskerne indfri. Men mange af de *vigtige hensyn* må afvejes og modificeres i samspil med *andre vigtige hensyn*. Man kan tænke sig datakvalitet mod personværn for eksempel. Det kan skabe grundlag for forskellige tolkninger og divergerende opfattelser hos vejleder og kandidat.

Siden man tildeles doktorgrad på et selvstændigt arbejde, så er det et spørgsmål om vejleders eventuelle afvigende meninger ind imellem må vige for kandidatens? Jeg mener, det kan være rigtigt i mange tilfælde, – men *ikke før* disse valg og eventuelle konsekvenser er

blevet gennemdiskuteret. Kan vejleder ikke leve med at tage tre skridt tilbage, har hun eller han mulighed for at afslutte kontraktforholdet.

Men går det så galt på en eller anden måde, så vil de allerfleste forskerkolleger, efter at de har ojet sig, spørge: Hvem har været vejleder her? "Folkemeningen" tillægger vejleder et ansvar – hun eller han skulle ha set det – og skulle ha grebet ind! Hvem beskytter så vejleder? De færreste vejledere ville ha handlet som man oplevede en vejleder gjorde for nogle år siden. Vejlederen meldte sig *ex auditorio* og fulgte op opponenternes kritik – for var det ikke det vejleder hele tiden havde sagt! Det gjorde ikke den vejleder særlig populær i auditoriet. Sådan gør ikke en vejleder i det offentlige rum – men set fra hans synspunkt, var det måske hans måde at ta ansvar på.

Tar så vejleder et ansvar når et doktorarbejde kommer skævt ud? Ser vi mange eksempler på det – eller er vi vejledere, eller for den sags skyld andre seniorer, præget af en moral som indebærer at hovedet stikkes i busken? Vi kvier os for at blive blandet ind i noget, som kan skade vort eller miljøets renommé. Jeg kunne nævne gode eksempler på det, men det har vi ikke tid til. Men i den sidste sag ved UiB, hvor en af vore doktorander kom dårligt ud – har vi set en vejleder, og andre seniorer, som har gået klart ud og støttet sin kandidat. Nogle føler tydeligvis for at ta ansvar på en anden måde end andre.

Jeg skal kort ta op mit andet punkt:

Vi har fået en række forskningsetiske udvalg og komiteer de sidste tyve år. Det lå i NESHS mandat, at komiteen skulle udarbejde forskningsetiske retningslinjer indenfor sit virksomhedsområde. Jeg sad

selv i NESH i ni år på nitti-tallet. I mit udvalg sad også sociologen Yngvar Løchen. Han var en god ven og kollega af mig – og da vi var blevet forespurgt om at sidde i NESH, ringede han til mig og sagde: Jeg vil ikke ind i NESH og sidde og lave forskningsetiske retningslinjer. De kommer til at virke som sovepude for den enkelte forskers egen refleksion.

Jeg forstod ikke, hvad han mente dengang. Det gør jeg i dag. Jeg synes vi ser for mange doktorgradsarbejder, i hvert fald fra kultur- og samfundsfag, hvor der henvises helt alment til, at forfatterne forholder sig til NESHs forskningsetiske retningslinjer, som var de kogebogsopskrifter. Man ser referencen i de metodiske kapitler – eller i en fodnote – men man ser ikke forskningsetikken integreret i de metodiske tilnærmelser eller andre steder. Ansvar lægges over på NESHs retningslinjer – eller dem som står bag dem. Andre har gjort jobben for en – og det var så det!

Ind imellem ser det også ud som om at grønt lys for et forskningsprojekt – et “du kan bare gå i gang” – fritar for videre forskningsetisk refleksion. Lige gyldigt om det nu gælder klarmelding fra NSD, de forskningsetiske komiteer, REK, eller hvad det nu kan være. Mange forskningsetiske dilemmaer kan tænkes igennem og afklares i forkant, men så langt fra alle. Her trænges et tankearbejde gennem hele forskningsprocessen. Kan disse “klarmeldinger” virke som skylapper? Er dette magelighedsproblem et vejlederansvar – eller *også* et vejlederansvar? Er det et problem for andre end mig?